

Barki Gergely

Egy kiállítás(turné) képei

*Adalékok a Bölöni György szervezte 1909-es vidéki kiállítássorozat
rekonstrukciójához*

Úgy tűnhet sokak számára, hogy e témával Tímár Árpád örök emléke előtt tisztelgek. Igazuk is van! Ezért rövid magyarázattal tartozom, hogy miért éppen ezt a témát választottam Bardoly István ünneplésére (is).

Köztudott, hogy az említetteket évtizedeken keresztül nagyon szoros kötelék, baráti és kollegiális szálak fűzték egymáshoz, de azt talán kevesebben tudják, hogy Bardoly István Tímár Árpád fájdalmas halála óta a hozzá méltó elszánt küzdelemmel folytatja idősebb kollégája torzóban maradt munkáit. Ehhez, az Árpád iniciálásával indult és István által folytatott, most is folyamatban lévő, izgalmas, és sok tekintetben paradigmaváltással kecsegtető munkához szeretnék szerény adalékokkal szolgálni.

A téma fontosságát nem csupán abban kell látni, hogy a Bölöni György által szervezett 1909-es kiállítássorozat tekinthető a Nyolcak fellépése és csoporttá szerveződése legfontosabb előzményének, hanem abban is, hogy ez a vidéki turné önmagában is a korszak, a magyar modernizmus egyik leginkább figyelemre méltó eseménye volt, és jelentőségéhez képest méltatlanul elfeledett etapa a magyar művészettörténet-írásnak. Az értékelést, illetve az azt szükségszerűen megelőző kutatásokat és az eredmények feldolgozását leginkább az nehezíti, hogy katalógusok hiányában kevés kapaszkodónk maradt a kiállítássorozat képi rekonstrukciójához, és eleddig szinte kizárólag a Tímár Árpád által összegyűjtött sajtóvisszhangokra támaszkodhattunk.¹

Bölöni mint „dealer”

Tímár Árpád már címével, pontosabban a MIÉNK (Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre) történetét feldolgozó, két részben publikált nagy tanulmányának² alfejezetcímével – *A Bölöni György szervezte kiállítássorozat* – is utalt arra, hogy az 1909. május végétől július elejéig Kolozsvár, Nagyvárad és Arad reprezentatív termeiben „Új Magyar Festők” címmel zajló kiállítássorozatot tévesen interpretálták már a korszakban, majd később is a MIÉNK vidéki kiállításturnéjaként, hiszen az – amint a szövegében is részletesen kifejtette – szinte kizárólag Bölöni György szervezőtevékenységéhez köthető. Arra azonban eddig kevesebb figyelem irányult, hogy Bölöni kiállítás-szervező tevékenysége mögött nem csupán a modern magyar festészet népszerűsítésének vágya állt, hanem kifejezetten pénzügyi érdekek is meghúzódtak, magyarázatul a turnéval – talán nem is másodsorban – pénzt igyekezett keresni, nem is keveset.³ Bár a vállalkozás anyagilag korántsem tűnt kockázatmentesnek, tudjuk, hogy Bölöninek volt rutinja képek eladásában, igaz, nem ilyen nagy volumenben. A Petőfi Irodalmi Múzeum Bölöni-hagyatékában számos, zömében publikálatlan levélből, elsősorban a közte és Czóbel Béla között folyt levelezésből egyértelműen kiderül, hogy Czóbel Bölönit leginkább képközvetítőnek tekintette. Bölöni azonban nem csupán közvetítőként, hanem kifejezetten képkereskedőként is tevékenykedett, és nem kizárólag Czóbel esetében.⁴

1 TÍMÁR ÁRPÁD (gyűjt., vál., szerk., előszó): *„Az utak elváltak”. A magyar képzőművészet új utakat kereső törekvéseinek sajtóvisszhangja. Szöveggyűjtemény, II. 1909–1910.* Budapest–Pécs, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet–Janus Pannonius Múzeum, 2009.

2 TÍMÁR ÁRPÁD: A MIÉNK művészegyesület története a korabeli sajtóban, I–II. *Művészettörténeti Értesítő*, 57. 2008. 47–82, 249–286.

3 A kiállítás előkészületeivel kapcsolatban későbbi fejeletével, akkori kedvesével, Itókával (szül.: Otília Marchis [Márkus Otília], ekkor Koz-

mutza Kornélné) folytatott levelezésük során vissza-visszatérő motívum a szabadságukhoz szükséges pénz előteremtése. Vö. *Párizstól pocsolyavárosig. Bölöni György és Itóka levélnaplója 1906–1912.* Vál., szerk., jegyz., előszó Nagy Csaba. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2005.

4 A Bölöni-hagyatékban szép számmal akadnak olyan levelek is, amelyekben Czóbelen kívül többek között Csáktornyai Zoltán, Mikola András, Gulácsy Lajos, Körmendi Frim Ervin képeinek eladásáról esik szó.

Czóbel egyik leveléből tudjuk, hogy a festő már 1906-ban megbízta képeinek eladásával Bölönit. Amíg ő Nagybányán, a festőtelepen dolgozott, Bölöni Párizsban igyekezett értékesíteni a nála deponált Czóbel-festményeket:

Kedves Bölönyi [sic!], sok szívességét igen köszönöm, s öröömöm volna, ha valamivel viszonzhatnám. Mikola tegnap Bányára érkezett s elmondta, hogy talán vesznek tőlem. Azért az önarcképeért 500 frankot kérhet, adhatja alább is, meg többért is. A többieket (a lány az ágy mellett kivételével 500) ha nagyobb a kép 300, ha kisebb 100, 150, 200, 250 frankért adja oda. Igen érdekes lenne ha jó pénzért el tudnék adni valamit, mert még ezt nem tettem. Szeptemberben Párisban találkozni fogunk, én most dolgozom, ha nem is megy a munka mint szeretném, de azért gondolom be fogok küldetni a Salon d'Automneba. Sok szívességét köszönve üdvözlí

Czóbel Béla

Nagybánya 16. Julius⁵

A rövid üzenet-, illetve levélváltások állandóan visszatérő fordulata, hogy Czóbel előleget kér, vagy a végkifizetés időpontjával kapcsolatban sürgeti Bölönit, illetve a nyélbe ütött üzletekért mond köszönetet.

Bölöni legismertebb Czóbel-kép-eladása Ady Lédájának nevéhez köthető. A két kartonra festett, azóta elveszett, Fauve-periódusból származó, feltehetően Nyergesújfalun, Kernstoknál tett vendégeskedése során festett tájkép megvásárlására vonatkozó levelezés mellett néhány visszaemlékezésből is rekonstruálható a „nagy üzlet”.⁶

Az 1909 nyarán szervezett vidéki kiállításturnéra Bölöni nem véletlenül válogatott elsősorban olyan művészeket, akiket Czóbelhez hasonlóan Párizsból ismert, és többükkel üzleti kapcsolatban is állt. Talán az sem kizárólag a sors szeszélyének tudható be, hogy Bölöni a kiállítás megszervezése előtti években az egyik legfrekvenciáltabb párizsi műteremházban, a rue Campagne-Première 9. szám alatt, a festők közvetlen közelében bérelt magának műteremlakást, ahol többek között Berény Róbert, Czigány Dezső és Gulácsy Lajos voltak műteremszomszédjai – mindannyian a vidéki turnén is kiállított művészek.

1906-ban az amerikai Max Weber, aki később az Egyesült Államokban a kubizmus pionírjai között is a legelsőik közé tartozott, műteremszomszédként szintén mindennapos vendég volt a magyarok között, s egy máig publikálatlan levelének tanúsága szerint Bölönivel is szoros kapcsolatban állt, sőt az sem zárható ki, hogy Bölöni Weber képeinek is igyekezett gazdát találni.⁷ Ez csupán mellékszál, de Bölöni tevékenységének széles spektrumára kellőképpen rávilágít.

A kiállítók névsora és a turné összeállítása

Bölöni későbbi feleségének, Itókának részletesen beszámolt a kiállítási körút előkészületeiről, és sommásan felsorolta, melyik festőtől hány művet sikerült összeszednie.⁸ A kiállítandó művészek kiválasztását, mint szinte minden, a tárlatokkal kapcsolatos tevékenységet, alapvetően Bölöni végezte el, azonban végül a kiállító művészek sorába kerültek olyan művészek is, akiket ő eredetileg nem kért fel a bemutatkozásra.

Az egyik önkéntesen jelentkező festő, az akkoriban éppen Matisse tanítványaként szintén Párizsban tartózkodó Bornemisza Géza volt, akivel – amint az a Bölönihez 1909. május 18-án írt, s most első alkalommal egészében publikált leveléből is kiderül – korábban nem ismerték egymást:

Igen Tisztelt Uram!

Hazautazás közben Bpsten minden alkalmat megragadtam, hogy Önt személyesen felkereshessem, de sajnos sehol sem találtam. Kénytelen vagyok így ezt az utat választani. Több festőtársam figyelmessé tett, hogy Uraságod szándékozik egy kollektív kiállítást rendezni vidéki nagyobb városokban. Még Párizsban Czóbel Béla és Frim Ervin szóltak erről, Pesten pedig Tihanyi és Mikola említették. Amennyiben én az Ön felszólítása nélkül nem érzem jogosítva magamat a beküldésre, azon tiszteletteljes kéréssel terhelem, hogy ha a kiállításban van részemre hely, méltóztassék mielőbb tudatni, hova milyen címre és mikorra küldessem a képeket. Budapestről küldhetnék egyet, innen többet. Ha esetleg Nagyváradra már

művészet. Adyismus a festészetben és a kubista Bartók. Budapest, Noran Libro, 2014. 44–45.

5 Czóbel Béla Nagybányáról Bölöni Györgynek Párizsba címzett, 1906. július 16-án kelt levele. PIM, Bölöni György-hagyaték, ltsz. V.4/32/102/II.

6 Czóbel ezen eladást érintő, többnyire publikálatlan leveleit a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi. Bölöni idevonatkozó leveleit lásd NAGY 2005 (ld. 3. j.). 54. A visszaemlékezésekről: ROCKENBAUER Zoltán: *Apacs*

7 Max Weber levele Bölöni Györgynek, Madrid, 1906. augusztus 20. OSZK, Levelestár, Fond 127/623.

8 NAGY 2005 (ld. 3. j.). 71–75.

késő volna, ámbár a képek az Ön válasza után egy hét leforgása alatt rendelkezési helyükön lennének – úgy legalább a következő, azt hiszem kolozsvári kiállításra küldenék.

Lekötelező szíves soraira előre is köszönetet nyilvánítva, engedje remélnem, hogy a közeljövőben szerencsém lesz b. személyét is megismerhetni.

Magamat jóindulatába ajánlom, mély üdvözlettel:
Bornemisza Géza

Fehérgyarmat
:/Szatmár megye/.⁹

A korabeli sajtóban megjelent előzetes hírek mellett e sorokból is kiderül, hogy eredetileg Nagyvárad lett volna a turné első állomása, ám valójában Kolozsvárot rendezték az első tárlatot. A terv megváltoztatására esetleg az lehet a magyarázat, hogy a körút egyik emblematikus mozzanatára, Ady nagyváradai szereplésére csak később kerülhetett sor, és Bölöni valószínűleg nem tudta a korábbi időpontra megszervezni költő barátja leutazását. Ady ismert kötődése okán csakis Nagyváradon léphetett fel a kiállítás támogatására szervezett irodalmi matinén, és minden bizonnyal ez a későbbi időpont felelt meg számára. Az Itókának írt üzenetekből kitűnik, hogy Bölöni, miközben már javában zajlott a turné, még mindig nem volt biztos, hogy hány helyszínrre és mikor viszi el az egybegyűjtött képeket.¹⁰

Bölöni Bornemiszaénak írt válaszát nem ismerjük, de az arra május 25-én küldött, szintén most először publikált viszontválaszában Bornemisza már Kolozsvárt említette az első kiállítás helyszínéül:

Tisztelt Uram,
fogadja köszönetemet szíves soraiért, Rögtön intézkedtem, hogy két dolgot küldjenek Kolozsvárra az adott címre. egyik Bpestről fog menni, a másik innen. Egy tájkép és interieur. A képek árát 130-130 koronára szabtam, úgy, hogy ha sikerül eladnunk 100

kor nekem a kiadásokon kívül megmaradna. Annak idején nagyon lekötelezne, ha a dolgokról értesíteni szíves lesz. Valamint arról is, hogy mikor nyílik meg Váradon a kiállítás?

Még egyszer köszönve lekötelező figyelmes sorait, magamat szíves jóindulatába ajánlom, mély üdvözlettel, híve:

Bornemisza Géza¹¹

A fentiekből az is kiviláglik, hogy a kiállítás összetétele részben organikusan formálódott. Bornemisza Géza képei végül mindhárom helyszínen bemutatásra kerültek, de akadtak olyanok, akiket még az előkészületek során maga Bölöni emlegetett, vagy a beharangozó hírekben kerültek említésre, végül mégsem szerepeltek a körút kiállítói között. Ilyen volt Iványi Grünwald Béla és Boromisza Tibor, valamint Csáktornyai Zoltán és Magyar Mannheimer Gusztáv is, akik a források tanúsága szerint végül mégsem szerepeltek a kiállítók között.¹²

Mivel katalógus egyik kiállításról sem maradt fenn, leginkább továbbra is a sajtóhírekre támaszkodhatunk, azonban – amint majd látni fogjuk – levelek és néhány mű hátoldalán megismert felirat is segítséget nyújt az azonosításhoz, illetve a kiállítások rekonstrukciójához. A tény, hogy ma nem ismerünk egyetlen katalógust sem, nem jelenti azt, hogy nem is kísérték katalógusok a tárlatokat, sőt egészen biztosra vehető, hogy mindhárom helyszínen volt valamilyen katalógus, brossúra vagy egyszerűen sokszorosított, esetleg stencilezett képjegyzék. Ez egyrészt abból is következtethető, hogy nem csupán a képekhez tartozó sorszámokat, hanem pontos képcímeket is megemlítenek a korabeli sajtóban. Ebben az időszakban ugyanis nem volt szokás a képcímeket is feltüntetni az egyes képek alatt a falakon, csupán sorszámokat tűztek a képek mellé, vagy egyenesen rájuk, és a látogatók a képlajstrommal (katalógussal) kezükben sétálva azonosították a számoknak megfelelő képcímeket. De van ennél konkrétabb bizonyítékunk is! Erki Edit, Bölöni György *Képek között* című könyvében

9 Bornemisza Géza Fehérgyarmatról Bölölinek feltehetően Budapestre címzett, 1909. május 18-án kelt levele. OSZK, Levelestár, Fond 127/128/1.

10 „Valószínűleg ide jövök át a kiállítással Váradról, hol vasárnap zárnunk.” – írta Bölöni Itókának Aradról 1909. június 18-án. Közli: NAGY 2005 (ld. 3. j.). 75. Bölöni egyik levelében Herkulesfürdő szintén felmerült (Uo.), és az előkészületekről hírt adó tudósításokban is szerepelt három város, Debrecen, Szeged és Temesvár, ahova végül nem jutott el a turné.

11 Bornemisza Géza Fehérgyarmatról Bölölinek címzett, 1909. május 25-én kelt levele. OSZK, Levelestár, Fond 127/128/2.

12 Itt kell korrigálnom Rockenbauer Zoltán állítását, aki Iványit és Boromiszaét is felsorolja a kiállítók között, viszont Bornemisza Gézát nem említi közöttük. Lásd ROCKENBAUER 2014 (ld. 6. j.). 98. Iványi és Boromisza neve csak az előzetes hírekben fordult elő, Csáktornyaikat pedig maga Bölöni említette bőven az előkészületek elején egy május 6-án kelt, Itókának írt levelében. Közli: NAGY 2005 (ld. 3. j.). 71. Magyar Mannheimer neve egyetlen előzetes híradásban merül fel, de végül ő sem szerepelt a kiállítók között (N. n.: A M. I. É. N. K. Nagyváradon. *Nagyváradai Napló*, 1909. június 6. 5. Újra-közli: TÍMÁR 2009 [ld. 1. j.]. 107–108).

1. **Rippl-Rónai József:** *Fésülködő nő (Intérieur női akttal)*, 1909
Olaj, lemezpapír, 83 × 104 cm. j. j. l.: Rónai 09.
Magántulajdon

a vidéki kiállításturnéhoz tartozó fejezet egyik láb-jegyzetében ez olvasható: „A Bölöni-hagyatékban egy beárazott katalógusra bukkantam. Rippl-Rónai képei 500–1000 korona között mozogtak.”¹³

Sajnos eddig sem az Országos Széchényi Könyvtárba, sem pedig a Petőfi Irodalmi Múzeumba került Bölöni-hagyaték dokumentumai között nem sikerült megtalálni az Erki Edit által említett katalógust.

Adalékok a képi rekonstrukcióhoz

A rekonstrukciót tovább nehezíti, hogy a három helyszín kiállítási anyaga nem egyezett, hanem folyamatosan változott. Egyrészt az eladott művek nagy valószínűséggel már nem kerültek újra bemutatásra a következő helyszíneken, másrészt újabb művek is érkeztek a turné során. Arról is tudomásunk van, hogy egyes művészek több festményüket küldték el, mint amennyi végül ki-

állításra került, s talán Bölöni ezeket a talonban tartott műveket úgy kezelte, hogy az eladott képek helyére léphetnek majd a körút következő állomásain.

A leglátványosabb eltérésnek a többi helyszínhez képest a sorozat legsikeresebb festője, Gulácsy Lajos nagyváradi, szinte önálló kiállításnak is betudható külön szekciója tekinthető, ám jelen írásomban Gulácsy szereplésével, külön szekciójának rekonstrukciójával részletesebben nem foglalkozom, hiszen az egy teljes tanulmányt is kitenne.¹⁴

Rippl-Rónai József kiállított képei

A körút legnagyobb megbecsülésnek örvendő, a szélesebb közönség számára is ismert festője Rippl-Rónai József volt. Bölönit szoros szálak fűzték Rippl-Rónaihoz, és minden bizonnyal szívesen látta volna a magyar modernizmus doyenjét egy, a MIÉNK-ből kiváló, radikálisabb szellemiségű csoport élén. Bár Gulácsyéhoz viszonyítva jóval szerényebb számú anyag képviselte a kaposvári művészt, így is a turné legjelentősebb együttesével szerepelt, és mindenképpen kiemelt művésze volt a tárlatsorozatnak.¹⁵ Nagyváradon, a turné csúcspontján, Ady és Gulácsy mellett ő is díszvendégként volt hivatalos a második vasárnapi matinéra, de a beharangozók ellenére mégsem jelent meg, csupán üdvözlő táviratát olvasták fel.

A Rippl-Rónai-szakirodalomban jóformán alig esik említés az 1909-es vidéki körúton való szerepléséről, továbbá képeinek azonosítása sem történt meg, holott ma is legismertebb fő művei közül néhány ekkor debütált hazai kiállításon. A sajtóvisszhangok alapján biztosan azonosítható méretes *Fésülködő nő* című, feltehetően feleségéről, Lazarine-ról festett kompozíciója, mely a kép kiállításhistoriográfiájában nem szerepel (1. kép).¹⁶ Hasonlóan nem került feltüntetésre a mű kiállításjegyzékében a Bölöni-féle vidéki körút az *Akt teraszon [Terasz a tengerparton]* című kép esetében, mely a korabeli kritikák alapján egyértelműen azonosítható.¹⁷ Több beszámo-

13 Bölöni György: *Képek között*. Gyűjt. és szerk. ERKI Edit. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967. 571.

14 Gulácsy művei közül egy jóval szerényebb válogatás Kolozsvárról és Aradon is bemutatásra került. Bölöni vállalkozásának legsikeresebb festője kétséget kizáróan Gulácsy volt. A körút sajtójában közel száz alkalommal került említésre a neve, és a vásárlások is azt tükrözték, hogy a közízlésnek az ő művei feleltek meg leginkább.

15 A kritikák nyolc festményéről és hat rajzáról számolnak be. (N. n.:

Az Új Magyar Festők. Megnyílt a kiállítás. *Kolozsvári Hírlap*, 1909. május 30. 7. Újraközl.: TÍMÁR 2009 [ld. 1. j.]. 95–96.)

16 Rippl-Rónai József: *Fésülködő nő*, 1909. In: *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása*. Kiállítási katalógus. Szerk. BERNÁTH Mária–NAGY Ildikó. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1998. 323–324. Kat. 88. (Imre Györgyi)

17 Rippl-Rónai József: *Akt teraszon*, 1908. In: *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása* 1998 (ld. 16. j.). 323. Kat. 87. (Földes Mária)

lóban is érzékletes leírást olvashatunk egy csendéletéről, amelyek alapján arra lehet következtetni, hogy az azonos lehet a *Narancsos csendélet* című, ma Kieselbach Tamás gyűjteményét gyarapító festménnyel, s így a kép 1910 körüli datálását is korábbra tehetjük.¹⁸ Az *Apám és Piacsek bácsi vörösbor mellett* című, megkerülhetetlen fő mű csupán az aradi kiállítás kritikái között került említésre, s ott feltehetően a másik két helyszínen eladott művek pótlásaként szerepelt. Ennek a sokat reprodukált és a szakirodalomban alaposan feldolgozott műnek a kiállítástörténetében sem szerepel Bölöni vándorkiállítására.¹⁹ A tárlatról szóló beszámolóok tanúsága szerint bemutatásra került még egy vagy esetleg több, parkot ábrázoló, illetve egy *Fiumei partrészlet* című vízparti tájat ábrázoló képe, ám dacára, hogy több hasonló témájú művét is ismerjük, a rendelkezésre álló adatok alapján egyiket sem tudjuk hitelt érdemlően azonosítani.²⁰ A tudósítások között számos alkalommal említésre került az *Almát hámozó asszony* című, feltehetően szintén a kukoricás korszakból származó festmény, amelyet még fekete-fehér reprodukcióról sem ismerünk.²¹

A későbbi Nyolcak csoport kiállított festményei

A későbbi Nyolcak társaságából egészen biztosan nem kerültek kiállításra Orbán Dezső és Pór Bertalan képei. A korabeli sajtóban Márfyy Ödön neve csupán egy, az aradi tárlatot beharangozó rövid híradásban merül fel, a kiállításról szóló tudósításokban viszont már nem említik.²² Bölöni még a turné előkészületei során írt egyik levelében említést tett arról, hogy lesznek Márfyytól is képei az első kiállításon, ám azok mégsem kerültek bemutatásra sem Kolozsvárott, sem Nagyváradon, s nagy valószínűséggel Aradra sem érkeztek meg.²³

2. **Kernstok Károly:** *Czobel Béla képmása*, 1907
Olaj, vászon, 101 × 70 cm, j. b. l.: K. K.
Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 6826.

A későbbi Nyolcak csoport vezérének kikiáltott Kernstok Károly igen szerény kollekcióval, csupán két festményével²⁴ és rajzaival vett részt a körúton, mégis ez az alkalom tisztázta Bölöni számára, hogy a MIÉNK ra-

18 Rippl-Rónai József: *Narancsos csendélet*, 1909 [vagy korábban]. Olaj, karton, 50 × 65 cm, j. j. l.: Rónai, Kieselbach Tamás gyűjteménye, Budapest.

19 Rippl-Rónai József: *Apám és Piacsek bácsi vörösbor mellett*, 1907. In: *Rippl-Rónai József gyűjteményes kiállítása 1998* (ld. 16. j.). 320–321. Kat. 83. (Gergely Mariann)

20 Az egyik ismeretlen tudósító beszámolója (N. n.: *Matiné a tárlaton*. A M.I.É.N.K. üdvözlése. *Nagyvárad Napló*, 1909. június 15. 4. Újraközli: TÍMÁR 2009 [ld. 1. j.] 118–119) szerint a *Fiumei partrészlet* című festményt dr. Sámson Márton vásárolta meg. Egy másik tudósításból (N. n.: *Művészeti matiné a MIÉNK tárlatán*. *Nagyvárad*, 1909. június 20. 5–6. Újraközli: TÍMÁR 2009 [ld. 1. j.] 124) pedig az derül ki, hogy dr. Zell [Czell] Vilmos zilahi ügyvéd további két Rippl-Rónai-festményt vásárolt meg, melyek feltehetően Aradra már nem mentek tovább.

21 Dutka Ákos a mű háttéréről is érzékletesen ír: „[...] az »Almát hámozó asszony« (37.), melynek háttérében a lila belsejű fekete szekrény bámulatos finom dekoratív hatású.” Lásd DUTKA ÁKOS: *Új magyar festők kiállítása. Nagyvárad*, 1909. június 10. 1–2. Újraközli: TÍMÁR 2009 (ld. 1. j.) 110–111.

22 N. n.: *Új magyar festők kiállítása. Aradi Közlöny*, 1909. június 29. 7. Újraközli: TÍMÁR 2009 (ld. 1. j.) 130.

23 Tímár Árpád hasonló állításával – lásd TÍMÁR 2008 (ld. 2. j.) 273 – vitatkozik Rockenbauer Zoltán, aki bizonyosra veszi, hogy Márfyy is kiállított a turnén, melyhez lásd ROCKENBAUER ZOLTÁN: *Márfyy. Életműkatalógus*. Budapest–Párizs, Maklary Artworks Kft., 2006. 35–36. A magam részéről nem látok elegendő bizonyítékot ennek igazolására, s valószínűbbnek tartom, hogy Márfyytól Aradra sem érkeztek képek.

24 Az egyik híradás három vásznról tesz említést, de csupán ket-

3. **Czóbel Béla:** *Csendélet*, 1908
Olaj, vászon, 73,5 × 59 cm, j. j. I.: Czobel
Magántulajdon

dikálisabb újítókat tömörítő szűkebb társaságán belül is érzékelhető egy törésvonal, az új irány vezető egyéniségét pedig már nem Rippl-Rónaiban, hanem Kerns-

tokban látta. A turné végére lecsapódott értékelésének címe nem véletlenül lett *Kernstok Károly és társai*.²⁵

A beszámolókból Kernstoktól egyetlen tájképet említenek, amelyet eddig nem sikerült azonosítani, valamint egy azóta is sűrűn reprodukált és gyakran kiállított portrét, melyet fiatalabb kollégájáról, Czóbel Béláról festett 1907 nyarán (2. kép).²⁶

Az arckép modelljét, Czóbelt éppen annyi mű képviselte, mint idősebb kollégáját: csupán két csendélete szerepelt a vándorkiállítás valamennyi állomásán. Néhány hónappal később, a Nyolcak hivatalos megalakulása előtt rendezett első csoportos kiállításukon, a budapesti Könyves Kálmán Szalonban rendezett „Új Képek” tárlatán is ezt a két csendéletét és még egy tájképet állították ki a szervezők Czóbel távollétében.²⁷ Tehát dacára annak, hogy a megelőző években, Párizsban Bölöni szinte Czóbel menedzserként lépett fel, az általa szervezett hazai körúton fiatal festő barátja mégis meglepően hangsúlytalanul mutatkozott be. Valószínűbb azonban, hogy a vidéki szereplés szerény mértékének inkább logisztikai, mintsem koncepcionális okai lehettek. Czóbel két kiállított csendélete korábban reprodukcióról sem volt ismert, ám alig több mint egy évtizede a két mű párban, egyszerre bukkant fel, méghozzá a tengerentúlon, a Sotheby's New York-i árverésén (3–4. kép).²⁸ Az 1909-es sajtóban megjelent részletes leírások alapján egyértelműen azonosíthatók voltak.²⁹ Murádin Jenő egy másik festményrel, a korábban tévesen *Téren*, ma *Strandon* címmel ismert, valójában tengerparton készült, 1905–1906 körüli kompozíciójával,³⁰ illetve egy férfiportréval kapcsolatban állította, hogy eladásra kerültek a vidéki körúton, méghozzá Kolozsvárott.³¹ Ezt az állítást sem a sajtókritikák, sem egyéb források nem erősítik meg. Czóbel ezekben az

tőt sorol fel. N. n.: A fiatalok képkiallítása. A Miénk tagjai Aradon. *Függetlenség* [Arad], 1909. július 16. Újraközli: TÍMÁR 2009 (ld. 1. j.). 133–134. Egy másik kritikában hét festményt említenek Kernstoktól, ám feltehetően csupán elütés lehetett. N. n.: A M.I.É.N.K. kiállítása Aradon. *Új Magyar Festők. Arad és Vidéke*, 1909. július 1. 3. Újraközli: TÍMÁR 2009 (ld. 1. j.). 130–131.

- 25 Bölöni György: Kernstok Károly és társai. *Arad és Vidéke*, 1909. július 4. 8. Újraközli: TÍMÁR 2009 (ld. 1. j.). 135–137.
- 26 Kernstok Károly: *Czóbel Béla képmása*, 1907. Olaj, vászon, 101,4 × 70 cm, j. b. f.: K. K., Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, Ltsz.: 68.26.
- 27 Erről részletesebben lásd BARKI Gergely: Czóbel Béla. In: *A Nyolcak. Kiállítási katalógus*. Szerk. MARKÓJA Csilla–BARDOLY István. Pécs, Janus Pannonius Múzeum, 2010. 241–242.
- 28 *Impressionist & Modern Art Including Latin American Art*. Aukciós katalógus. Sotheby's, New York. 2008. február 13.
- 29 Czóbel Béla: *Csendélet*, 1908. Olaj, vászon, 73,5 × 59 cm, j. j. I.: Czobel, Magántulajdon, és Czóbel Béla: *Csendélet (Virágcsendélet)*, 1908. Olaj, vászon kartonon, 81 × 50 cm, j. j. I.: Czobel 908. Magántulajdon. A két festmény a New Yorkban rendezett aukciót követően

Budapesten is árverésre került. A hozzájuk írt tanulmányokban az azonosításról részletesen írtam. Czóbel Béla: *Virágcsendélet*, 1908. In: *Kieselbach Galéria Tavaszai Képauciója*. Aukciós katalógus. Budapest, Kieselbach Galéria, 2008. 174–177. (Barki Gergely); valamint Czóbel Béla: *Csendélet*, 1908. *Virág Judit Galéria Őszi Aukciója*. Aukciós katalógus. Budapest, Virág Judit Galéria, 2008. 102–107. (Barki Gergely)

- 30 Czóbel Béla: *Strandon [Téren]*, 1905–1906 körül. Olaj, vászon, 56,4 × 50,4 cm, j. j. f.: Czóbel, Collecction L. C.
- 31 MURÁDIN Jenő: A Vadak vidéki hátsországa. *Erdélyi Művészet*, 7. 2006. 3. sz. o. n. Újraközölve: MURÁDIN Jenő: *Függőhidak. Válogatott művészettörténeti írások*. Sepsiszentgyörgy, ARTprinter Könyvkiadó, 2013. 340. A két említett kép jelenlegi tulajdonosa szíves szóbeli közlése szerint Szamosújváron bukkantak fel a művek, de annyit lehet tudni, hogy oda Nagyváradról kerültek. Semmi bizonyítékot nem ismerünk arra, hogy a két festmény szerepelt és eladásra is került volna Kolozsvárott vagy máshol a körút során. A jelenlegi tulajdonos elmondása szerint a képek a szamosújvári gyűjteménybe a Bölöni családtól kerültek. A Murádin által említett férfiportréről azóta

években Párizsban is a legradikálisabb újítók közé tartozott, a Salonokon egy teremben állított ki Matisse-szal és a Fauve-okkal, de budapesti tárlatokon is megbotránkoztatta közönségét ultramodern festményeivel. A Bölöni-féle körúton bemutatott képei nem tükrözték ezt a fajta radikális szemléletet, és jóval higgadtabb, befo gadhatóbb, minden bizonnyal az eladhatóságot is szem előtt tartó művek képviselték.

Összességében is elmondható, hogy az amúgy Párizsban a leghaladóbb áramlatokhoz csatlakozó művészeket nem a legradikálisabb festményeik képviselték a turnén. Így volt ez a szintén a Fauve-okkal együtt kiállító fiatal magyar piktor, Berény Róbert esetében is. Ő sem a polgárpukkasztásban élenjáró *Cilinderes önarcképét*, vagy az olasz lányról festett, Párizsban is botrányosnak ítélt aktképét küldte a magyar vidékre, hanem tetszetős, bár – ahogy a sajtóban több helyütt is írták – cézanne-osan megfestett tájképeit. Egyes kritikák a rekonstrukcióban is sokat segítenek: „A többiek is Párizsba szakadt magyarok. Az egyik Berény Róbert, a másik Körmendi-Frim Ervin, s velük fölvonul a párizsi magyar negyednek, a szűk, szegényes boulevard-oknak egész érdekessége. A Montmartre, Montparnasse s Nagybánya és Tahitótfalu között variálódnak témáik. Jönnek napsütéses, sugaras magyar tájak, mellettük apró, sokablakú párizsi házak, a nyomorúságos ruek és apachok tanyái. Egy-egy vakítóan kék tengerrészlet a francia Riviéra partjairól, s mellette a szolnoki tájak: Tiszahíd, nyaraló és parókia.”³²

Az említett Duna menti község, Tahitótfalu az egyik ismert 1906-os Berény-festmény, a *Kertes ház* jelzetében valóban felbukkan,³³ és minden bizonnyal azonos az egyik aradi lap hasábjain megjelent kritikában emlegetett *Felvidéki ház* című festménnyel.³⁴

Berény esetében a kritikák mellett egyéb források is segítséget nyújtanak az azonosításhoz. Néhány éve a műkereskedelemben újra felbukkant egy korai, a festő Párizsba érkezésének első időszakából származó külvárosi vedutája, háztetőn sétáló macskával.³⁵ A festmény hátoldalán, a vakráma felső léccén magyar nyelvű felirat és koronában megadott ár is olvasható: „BERÉNY R. ES-

4. **Czöbel Béla:** *Csendélet (Virágszendélet)*, 1908
Olaj, vászon kartonon, 81 × 50 cm, j. j. I.: Czöbel 908.
Magántulajdon

TI HANGULAT »LA VILLETTE-BEN« 400K.” Mivel Berény sem korábban, sem később nem állította ki Magyarországon ezt a festményét, biztosra vehető, hogy a felirat a Bölöni-féle körútra vonatkozatható.

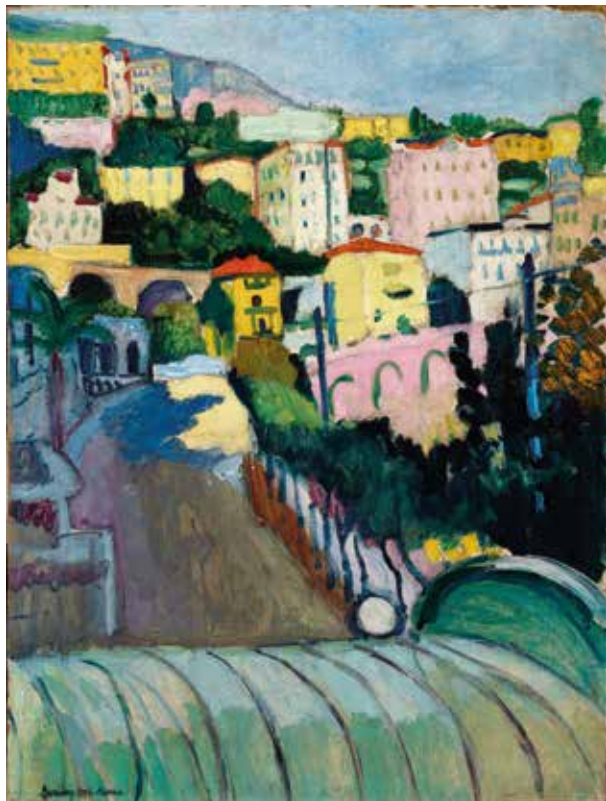
bebizonyosodott, hogy az nem Czöbel Béla, hanem Berény Róbert alkotása, modellje pedig maga Bölöni György volt. A témával kapcsolatban vö. Rum Attila: Berény kontra Czöbel. Szűrőpróba. *Artmagazin*, 11. 2013. 10. sz. 42–48. és a viszontválasz: BARKI Gergely: Mégis Berény! Műkereskedelmi rejtvények 1. *Artmagazin*, 12. 2014. 1. sz. 44–51. Elképzelhető, hogy mindkét festmény, Czöbel tengerparti jelenete és a Berény által festett Bölöni-portré is a vidéki körút során került Kolozsvárra, ám egyik mű kiállításon való szerepeltetésével kapcsolatban sem ismerünk forrásokat.

32 N. n.: Az Új Magyar Festők. Megnyílt a kiállítás. *Kolozsvári Hírlap*, 1909. május 30. 7. Újraközli: TÍMÁR 2009 (ld. 1. j.). 95–96.

33 Berény Róbert: *Kertes ház*, 1906. Olaj, karton, 38 × 50 cm, j. j. I.: Berény 1906 Tótfalu, Magántulajdon.

34 g. a.: A Miénk tárlata. *Aradi Közlöny*, 1909. július 1. 5. Újraközli: TÍMÁR 2009 (ld. 1. j.). 131.

35 Berény Róbert: *Esti hangulat „La Villette-ben”*, 1905. Olaj, vászon; 73 × 92 cm, j. j. I.: Berény Paris. Magántulajdon.

5. **Berény Róbert:** *Monacói tengerpart (Bord de Monaco, Monacói part)*, 1906
Olaj, karton, 76 × 57 cm, j. b. I.: Berény 1906 Monaco. Magántulajdon

Szintén a műkereskedelem felhajtóerejének köszönhető egy korábban nagyon keresett Berény-tájkép előkerülése, mely a hátoldalán lévő autográf felirat szerint egy párizsi kiállítási szerepléssel is azonosítható (5. kép).³⁶ Az 1907-es Salon des Indépendants-on *Bord de Monaco* címmel bemutatott kép előkerülése azonban adalékul szolgál tárgyalt kiállításunk rekonstrukciójához is, ugyanis a kartonlap hátoldalán egy apróbb, ceruzával írt magyar nyelvű felirat is olvasható: „Berény / Monacói part [sic!] / Ára xxxx [kikaparva]

36 Berény Róbert: *Monacói tengerpart*, 1906. Olaj, karton, 76 × 57 cm, j. b. I.: Berény 1906 Monaco, hátoldalon autográf felirat [tussal, ecsettel]: 3. / *Bord de Monaco / Berény*. Magántulajdon.

37 Ez a leírás ugyanakkor tökéletesen illik egy ismert, véleményem szerint hamis Vaszary-szignóval ellátott Berény-festményre is, ám műkereskedelmi érdekek egyelőre gátolják az azonosítás nyilvánosságát, holott megítélésem szerint Berény korai pályafutásának egyik legszebb tájképéről van szó.

K.” Bár feltételezhető, hogy Berény ezt a festményét később, a Nyolcak 1911-es kiállításán is bemutatta, festményei ott cím nélkül kerültek katalogizálásra, így ez a felirat is bizonyosan Bölöni vidéki körútjára vonatkoztatható.

Berény többi, 1909 nyarán kiállított tájképét nem sikerült azonosítani, de a fent idézett kritikában szereplő „Egy-egy vakítóan kék tengerrészlet a francia Riviéra partjairól” megjegyzés is minden bizonnyal az ő egyik művére vonatkozott. Tudvalevő, hogy *Bord de Monaco* címmel Berény két festményt is kiállított 1907 tavaszán Párizsban, a Salon des Indépendants tárlatán, de csupán a most említett mű került eddig elő. A lappangó párdarab esetleg azonos lehet az idézett művel.³⁷

A későbbi Nyolcak csoport benjámínya, Tihanyi Lajos esetében szintén gazdag forrásanyag áll rendelkezésünkre a sajtókritikákon kívül is. Kiállított képei azonosításához a legfontosabb kapaszkodót egy, még az előkészületek során Bölöninek küldött levele nyújtja, melyben – Bornemiszához hasonlóan – ő is a nagyváradi kiállítást említi első helyszíneként, és rögtön hozzá is teszi, hogy amennyiben a felsorolt öt festményből esetleg eladásra kerülne, úgy küldene másokat Kolozsvárra.³⁸ Arról, hogy végül csupán ezeket a műveket szállíttatta el Bölöninek, vagy volt második, esetleg harmadik küldemény is, nincs tudomásunk. Mindenesetre a Tihanyi által elküldött festmények a következők voltak:

- „1. Nagybányai tájkép este, nagy o. f. 300-200 kor.
2. Fürdőzők, o. f. 150-100 kor.
3. Paris pont St. Michel, 100-80
4. Intérieur, o. f. 120-90
5. Tájkép mosónőkkal, 120-100”³⁹

A rendelkezésre álló sajtóforrások alapján még azt sem tudjuk rekonstruálni, hogy Bölöni vajon a Tihanyi-tól érkezett képek mindegyikét kiállította-e, vagy válogatott közülük. Egyetlen festményéről találunk részletesebb ismertetést a kritikák között, és másutt is ez az egyetlen, amelyet cím szerint említenek. Az *Intérieur* című, ma a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményében őrzött, 1908-as művéről van szó (6. kép).⁴⁰ A vászon és a vakkeret hátoldalán több feljegyzés is olvasható, köztük egy *Ady* felirat.⁴¹ Mivel a mű *Ady* Lajos hagyatéká-

38 Tihanyi Lajos Budapestről Bölöninek címzett, 1909. május 15-én kelt levelét (PIM, Bölöni-hagyaték, V.4321/53) idézi: MAJOROS Valéria: *Tihanyi Lajos írásai és dokumentumok*. Budapest, Monument-Art, 2002. 35–36.

39 *Uo.*

40 Tihanyi Lajos: *Intérieur*, 1908. Olaj, vászon, 59 × 55 cm, j. b. I.: Tihanyi L. o8 Nagybánya. PIM, ltsz. 65.24.1.

41 A vakkeretre kézírással feljegyzett képcím olvasható: *Bányászlakás*. Az *Ady* felirat igen halványan a vászon hátoldalán látható.

ból került a múzeum tulajdonába, feltételezhető, hogy eredetileg Ady Endre birtokában volt. Hogy a kép ekkor, esetleg Ady nagyváradi fellépésének alkalmával vagy később került a költőfejedelem birtokába, egyelőre kérdéses. A témával kapcsolatos előadásom során Nagyváradon, a helyi Ady Múzeum egykori igazgatója, Imre Zoltán úgy nyilatkozott, hogy véleménye szerint a kép Ady érmindszenti szülőházában a költő hálószobáját jeleníti meg.⁴² Állítását igazolhatja a festmény szintén a Petőfi Irodalmi Múzeumba került tusvázlata, melynek ajánlásában ez olvasható: „Böloni Gyurkának Ady Bandi emlékére / Fratello Paris 1935 I.”⁴³ Mindennek ellentmondhat, hogy a festő mindkét mű jelzetében Nagybányát adta meg a művek készülési helyeként, és nem Érmindszentet, amely több óra járásra található a művészteleptől.⁴⁴ Elképzelhető, hogy a vázlatot is csupán Nagybányán szignálta a művész, s az olajképet szintén ott festette a vázlat alapján, de ez az okfejtés nehezen igazolható, tehát ennek a rejtélynek még nem sikerült a végére járni.

Tihanyi Böloninek küldött lajstromában azonosítható még a *Fürdőzők* című olajképe is, de erről nem esik említés a korabeli kritikákban.⁴⁵ A *Nagybányai tájkép este* és *Tájkép mosónőkkel* című festményeit reprodukcióról sem ismerjük, s velük kapcsolatban sem találunk konkrét utalást a tárlattudósításokban. A *Pont St. Michel* sem említik a korabeli sajtóban, de ezzel a címmel több festményéről is tudomásunk van. A két évvel Tihanyi halála előtt Párizsban megjelent monográfiában reprodukált verzió a mű 1910-es datálása miatt kizárható.⁴⁶ A 2000-es évek elején vidéki magángyűjteményben felbukkant egy 1908-as, korábban reprodukcióról sem ismert változat, s a legutóbbi évekig a téma kutatói egyöntetűen elfogadták, hogy az azonos a fent idézett Tihanyi-levélben is megemlített párizsi képpel.⁴⁷ Néhány éve azonban a teljes ismeretlenségből felbukkant egy harmadik verzió, a már említett 1908-as mű

6. **Tihanyi Lajos:** *Intérieur*, 1908
Olaj, vászon, 59 × 55 cm, j. b. I.: Tihanyi L. o8 Nagybánya. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, ltsz. 65.24.1.

rendkívül közeli párdarabja, elenyésző kompozicionális eltérésekkel (7. kép). Molnos Péter e képhez írott tanulmányában alapos okfejtéssel bebizonyította, hogy a frissen előkerült kép készült előbb, így az tekinthető az egyes számú műnek,⁴⁸ amihez hadd fűzzem hozzá adalékul ez úton is egy hipotézisemet. Véleményem szerint a nemrég előkerült *Pont St. Michel* című kép vakrámájának feliratában nem az olvasható, hogy „Paris. Pont St. Michel. Tihanyi Lajos. 1200” – ahogy az a Molnos szövegét tartalmazó árverési katalógusban és annak

42 Imre Zoltán szóbeli közlését ezúton is köszönöm. A Nagyváradi Várban 2019. május 14-én elhangzott előadásom címe: *Magyar Vadak Nagyváradon, Kolozsvárott és Aradon. Böloni György Új Magyar Festők című 1909-es kiállításorozat*.

43 Tihanyi Lajos: *Intérieur*, 1907. Tus, toll, papír, 268 × 210 mm, j. j. I.: Tihanyi Lajos Nbánya 1907. Ajánlás alatta: Böloni Gyurkának Ady Bandi emlékére / Fratello Paris 1935 I., PIM, ltsz.: 64.1535 (Böloni György hagyatékából)

44 A festmény *Intérieur (Zöld szoba Minich Mátyás házában)* címmel szerepelt legutóbb a *Párizs–Nagybánya 1904–1914*. című kiállításon, melyhez lásd *Párizs–Nagybánya 1904–1914*. Kiállítási katalógus. Bev. ROCKENBAUER Zoltán. Budapest, Virág Judit Galéria, 2018. R. 136. A galéria számára a szoba azonosításához Várvédő Zsolt nagybányai lokálpatrióta nyújtott segítséget. Ezt az információt köszönöm

Kaszás Gábornak, a Virág Judit Galéria művészettörténészeknek.

45 Tihanyi Lajos: *Fürdőzők*, 1907 (?). Olaj, vászon, 80 × 73 cm, j. n. Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 68.50T.

46 Robert DESNOS: *Tihanyi peintures 1908–1922*. Paris, Editions „Ars”, 1936. III. tábla. Az egykor Ormándy Jenő (Minneapolis, USA) tulajdonában lévő festmény (Tihanyi Lajos: *Paris Pont St. Michel*, 1910. Olaj, vászon, 25 × 40 cm, j. b. I.: Tihanyi L. 1910 Paris) néhány éve felbukkant New Yorkban, ma ismét lappang.

47 Tihanyi Lajos: *Pont St-Michel*, 1908. Olaj, vászon, 55 × 65 cm, j. j. I.: Tihanyi Paris o8. Magántulajdon.

48 Tihanyi Lajos: *Pont St. Michel (Paris)*, 1908. Olaj, vászon, 53,5 × 65 cm, j. n. [jelzés nyomokban k. I.: Tihanyi L.] Magántulajdon. Molnos Péter e képről írt tanulmánya a Kieselbach Galéria 2016-os téli aukcióját kísérő külön kiadványban jelent meg.

7. **Tihanyi Lajos:** *Pont St. Michel (Paris)*, 1908
Olaj, vászon, 53,5 × 65 cm, jelzés nyomokban lent középen: Tihanyi L. Magántulajdon

mellékletében szerepel –, hanem a végződés 1200 helyett K200-nak olvasandó, azaz kétszáz koronás árról tudósít. Ez egyértelműen arra utal, hogy a képet Tihanyi áruba bocsátotta – méghozzá kiállításon. Hogy a vakkereten szereplő ár magasabb, mint a Tihanyi által a levelében megszabott érték, az valószínűleg annak tudható be, hogy a festő árszabására Bölöni is rátette a saját költségeit és haszonkulcsát. Ezek szerint sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy Tihanyi a nemrégiben előkerült első verziót küldte a vándorkiállításra, és nem az előzőleg megismert változatot, ahogy korábban hittük.

Tihanyi Bölönihez írt levelében még egy fontos és érdekes információ olvasható: „Nagyon kellemetlen a propos, hogy éppen most ösztöndíjra való pályázat miatt a komolyabb munkáim egy részét nem küldhetem el.”

Korábban nem volt ismert, hogy Tihanyi milyen pályázatra adta be a Bölöninek el nem küldött képeit, de néhány éve Erdélyben felbukkant egy ismeretlen, 1908-as nagybányai látképe, amelynek hátoldalán a töredékesen megmaradt, szakadt etikett szövegéből arra lehet következtetni, hogy a Kohner Adolf-féle

pályázatra szánta.⁴⁹ Hogy végül beadta-e, továbbra is kérdéses, ugyanis az is megeshetett, hogy ezt a festményét is elküldte Bölöninek. Erre utalhat, hogy a vászon hátoldalán ár feltüntetése is olvasható, igaz, hogy az jóval magasabb a körútra szánt többi Tihanyi-kép árához viszonyítva, így valószínűbb, hogy az ötszáz koronás ár egy másik, eddig azonosíthatatlan kiállításra utal.

Hasonlóan bonyolult és kérdéses Czigány Dezső kiállítási szereplésének rekonstrukciója. A festő monográfusa, Rum Attila csupán három, azonos címmel ismert (Két nő arcképe) 1909-es festményének, valamint egy szintén 1909-ben festett, később dr. Ciaclan Virgil nagyváradi ügyvéd birtokában lévő önarcképének kiállítástörténetében sorolta fel a Bölöni-féle vidéki körút állomásait,⁵⁰ azonban a korabeli sajtókritikákban egyik festményről sem esik említés, ezenfelül más forrást sem ismerünk, ami alátámasztaná ezt az állítást, tehát nagyon valószínű, hogy egyik említett mű sem került kiállításra. A korabeli kolozsvári, nagyváradi és aradi lapok tudósítói általában lakonikus tömörséggel írták le Czigány festményeit, ám ezekből is kiszűrhető, hogy a festő indigókék terítőkre helyezett almás, illetve narancsos, valamint kancsós csendéleteiből több is kiállításra került. Számos ilyen művét ismerjük, azonosításuk azonban egyelőre csak hipotetikus lehet.⁵¹ Hasonló a helyzet a *Nyár* címmel kiállított festményével, amelyre több, ekkoriban készült műve is kandidálhat, de az is megeshet, hogy egy ismeretlen, lappangó alkotásával van dolgunk. Egyértelműbb az azonosítás a korabeli sajtóban több helyütt is emlegetett *Fésülködő nő* című képpel kapcsolatban. Az ismert, nagy méretű kompozíció kiállítástörténetében korábban nem szerepelt a Bölöni-féle körút, de a sajtóbeszámoló alapján biztosra vehető, hogy kiállításra került.⁵² Ez a nem csupán a Czigány *œuvre*-ön belül fő műnek tekinthető, hanem a Nyolcak egész társaságának is egyik legkiemelkedőbb minőségű remekműve a csoport első közös kiállításán is bemutatásra került, majd később fontos nemzetközi tárlatokat is megjárt, többek között San Franciscóban, az 1915-ös világkiállításán ez a kompozíció képviselte a magyar festőt. A mű az 1980-as évek-

49 Tihanyi Lajos: *Nagybányai főtér*, 1908. Olaj, vászon, 66 × 75 cm, j. b. l.: Tihanyi L. o8. Collection L. C.

50 Rum Attila: *Czigány Dezső*. Budapest, Szerző kiadása, 2004. 296–297. Az önarckép jóval a kiállítás után, 1910 januárjában került dr. Ciaclan Virgil tulajdonába.

51 A szóba jöhető festmények közül a Czigány-monográfiában (Rum

2004 [ld. 50. j.] 83–84-es számokkal reprodukált csendéletek tűnnek a legvalószínűbbnek, s amennyiben beigazolódná, hogy valóban ezek a művek is kiállításra kerültek, úgy azok datálása is 1909-re vagy korábbra módosítandó.

52 Czigány Dezső: *Fésülködő nő*, 1909. Olaj, vászon, 95 × 110 cm, j. b. f.: Czigány, megsemmisült.

ben egy tüzeset során megsemmisült, de szerencsére készült róla színes felvétel a tragikus eset előtt (8. kép).

A neósok kiállított képei

Bár bizonyos értelemben Czigány szintén a neósok közé – azaz a nagybányai rebellis fiatalok társaságába – sorolható, ahogy akár Tihanyi és Czóbel is, mégis megkülönböztetjük azokat a Párizs és Nagybánya között ingázó festőket, akik végül nem lettek a Nyolcak csoport tagjai.

Közülük a körútra önkéntesen jelentkező Bornemisza Gézárról már esett szó. Bölönihez írt, fentebb idézett leveleivel egybehangzóan a kritikák is két festményét: egy tájképét és egy enteriőrjét emlegetik, ám e témáknak megfelelő vásznai között csak találgathatunk, biztosan egyik művét sem azonosíthatjuk.

A szintén Matisse-növendék Perlrott Csaba Vilmos esetében valamelyest közelebb kerülhetünk a rekonstrukcióhoz, ugyanis a tőle bemutatott, feltehetően egyetlen, ám annál méretesebb festmény szokatlan erős színharmóniái miatt szinte egyöntetű elutasításban részesült a sajtóban. Az azonosítás a leírások ellenére sem könnyű, ám bizonyos utalások („elíziumi kert”, „modern pasztorál”) egy ismert, aktos kompozíciója felé terelik a rekonstrukciót.⁵³

Ziffer Sándort csupán egyetlen enteriőrjével kapcsolatban emlegették az újságok. Az egyik leírásban a háttérben varrogató öregasszonyról esik említés, ám ilyen enteriőrképről nincs tudomásunk, csupán egy nagyon hasonló, ám annál jelentősebb művéről, melynek szokatlan és igen hatásos *repoussoire*-motívumos beállítása lepi meg leginkább a nézőt.⁵⁴

Rippl-Rónai József ifjú kaposvári kollégája, Galimberti Sándor részvételét szinte csak az említés szintjén tartották érdemesnek a helyi lapok tudósítói, de annyit megtudunk, hogy összesen két festménnyel, valamint rajzokkal szerepelt, ám ezek azonosításához semmi egyéb forrás nem áll rendelkezésünkre.

Az akkoriban Budapesten időző Mikola András, társaihoz hasonlóan, minden bizonnyal a legfrissebb képei közül is igyekezett küldeni Bölöninek, köztük *Gellért-*

8. **Czigány Dezső:** *Fésülködő nő*, 1909
Olaj, vászon, 95 × 110 cm, j. b. f.: Czigány.
Megsemmisült

hegy című, jelenleg azonosítatlan, ismeretlen vásznát meg is vásárolták a nagyváradai tárlat során. *Liget* címmel kiállított képéről sajnos nem született leírás, ám ez esetleg azonos lehet a ma *Nagybányai liget* címmel ismert festményével.⁵⁵

A francia fővárosban festett művei közül a *Párizsi hó* című festményét említik az egyik tudósításban, de ennek a képnek az azonosítására sem vállalkozhatunk, ugyanis ilyen témájú művét reprodukcióról sem ismerjük.

Bölöni egyik párizsi favoritja, Körmendi Frim Ervin neve ma ritkábban kerül a korszak feldolgozásainak homlokterébe. Dacára, hogy ambivalens viszonyban állt a fiatal festővel és annak szobrász testvérével, Jenővel – leginkább azért, mert túl sokat legyeskedtek Bölöni kedvese, Itóka körül –, Ervint éveken keresztül támogatta.⁵⁶ Közvetlenebb nexusban állt vele, mint legnagyobb kedvencével, Czóbellemel. A Frim–Bölöni-levelek *per tu* felütéséből legalábbis erre lehet következtetni, míg Czóbellemel ebben az időszakban szigorúan és a kellő tiszteletet megadva magázódtak. Bölöni, Czóbelhez hasonlóan, Körmendi Frim számára is egyfajta „üzlet-helyiség nélküli galériásként” funkcionált, ugyanis az

53 Perlrott Csaba Vilmos: *Aktok a szabadban (Éden)*, 1907–1909 körül. Olaj, vászon, 114 × 92 cm, j. j. k. Guillaume Perlrott Csaba. Magántulajdon.

54 Ziffer Sándor: *Intérieur (Zöld szoba)*, 1907–1908. Olaj, vászon, 76 × 76 cm, j. n., Virág Judit Galéria, Budapest.

55 Mikola András: *Nagybányai liget*, 1905. Olaj, vászon, 62 × 50,5 cm, j. j. l.: Mikola A. 1905. Magántulajdon (lásd Kiesellbach Galéria 16. aukciója, 139. tétel).

56 Az ezzel kapcsolatos levelezést lásd NAGY 2005 (*Id. 3. j.*). 34–39.

ő műveit is közvetítette, illetve több-kevesebb sikerrel árulta is. Úgy tűnik, hogy Bölöni a vidéki körút során is túllépett patrónusi szerepén, és meglepően bő teret engedett ifjú kegyeltjének, feltehetően abban bízva, hogy a posztimpresszionizmus határait radikálisan át nem lépő, könnyebben befogadható tájképei gyorsabban gazdára találnak. A korabeli sajtóban megjelent híradások szerint összesen nyolc festménye került kiállításra, tehát jóval nagyobb kollekcióval szerepelt, mint akár Kernstok vagy Czóbel. Egyes műveinek címét ismerjük a kritikákból, de pontosan azonosítani ma ismert műveivel eddig egyet sem sikerült. A nyolc festmény közül kiemelték egy nagy méretű nagybányai vásznát, de mellette felsorakoztak szolnoki és párizsi városképek is.

Bölöni minden bizonnyal szelektált a festők által beküldött művek között. Ám az eddigiek alapján úgy tűnik, hogy szervezőként lényegileg csupán a művészek kiválasztására helyezett hangsúlyt, és maguknak a műveknek a kiválasztását, pontosabban azt, hogy a festők a saját műveik közül mit küldjenek a kiállításokra, magukra a művészekre bízta.

Sajnálatos módon egyik helyszínről sem ismerünk fényképfelvételt, és arról sincs tudomásunk, hogy egyáltalán készültek-e ilyenek akár magukon a tárlatokon, akár a hozzájuk kapcsolódó eseményeken, matinékon. A korszakban rendszeresen jelentek meg karikatúrák az élclapok és egyéb újságok hasábjain, főleg a botrányt keltő, vagy legalábbis meg nem értett festményekről, kiállításokról. Különös, hogy a körút kapcsán egyetlen egyet sem ismerünk. Még inkább furcsa, hogy a Czigány Dezső, illetve Gulácsy Lajos által tervezett kiállítási plakátokból sem maradt ránk egyetlen példány sem.⁵⁷

A rekonstrukció tekintetében a legfájóbb hiány, hogy a katalógusokat sem ismerjük. Azok felkutatása témánk szempontjából elsődleges feladat! Előkerülésük esetén minden bizonnyal ez a kutatás is újabb, szélesebb mértékben folyhat majd tovább.

Ahogy eddig is számtalan esetben kaptam önzetlen segítséget Bardoly Istvántól, nem fogok meglepődni, ha egy szép napon, a tőle megszokott módon, szűkszavúan kommentált, szerény levél kíséretében elküldi az egyik katalógus fénymásolatát.

Úgy legyen!

57 „A tárlat plakátjai, melyek Gulácsy Lajos és Czigány Dezső festőművészek művészi tréfái, ma jelennek meg a falragaszokon” – tudó-

sított a *Kolozsvári Hírlap* névtelen szerzője 1909. május 28-án. Újra-közli: TÍMÁR 2009 (ld. 1. j.). 91.